
Daniel Jelić

Rekognosciranje i planigrafija srednjovekovnog utvrđenja Bela Stena - Krčmar

---

Ovaj rad je rezultat istraživanja ostataka utvrđenja Bela Stena obavljenih u periodu od 17. do 31. avgusta 1995. godine. Primenom metoda prospekcije, rekognosciranja i planigrafije utvrđeno je da je reč o srpskom srednjovekovnom gradu i da se nalazilo u selu Krčmar na obroncima Maljena. Izrađen je plan utvrđenja i prikupljeni pokretni arheološki nalazi.

Uvod

Severozapadna Srbija je u srednjem veku bila značajna kao privredno razvijena oblast srpske države. Pored toga, bila je važna i zbog odnosa sa Bosnom i Ugarskom. Stari put od Valjeva do Požege povezivao je sa moravskom dolinom, odnosno centralnom Srbijom. Iznad ovog puta nalazio se grad od izuzetnog vojno-strateškog i saobraćajnog značaja – Bela Stena. Prvi put se pominje 1392. godine u povelji ugarskog kralja Žigmunda kao *Castrum Belasztena* (Isailović 1989).

Polovinom XV veka, srpska država se nalazila pred konačnim slomom. Mirom sklopljenim 1445. godine, despotu Đurađu ostala je oblast severno od Zapadne Morave. Sledeće, 1456. godine umro je despot Đurađ, što je dovelo do unutrašnjih sukoba članova porodice Branković i nesloge velikaša koji su se podelili na dve grupe, prougarsku i protursku. To je iskoristio sultan Mehmed II Osvajač, i poslao ogromnu tursku vojsku u osvajanje srpske despotovine.

Turci su nadirali uglavnom Carigradskim drumom, ali su se delovi ove vojske kretali i drugim pravcima. Pad Bele Stene omogućio bi Turcima prodor u kolubarsku dolinu, i dalje u severozapadnu Srbiju. Pod vođstvom Mahmud-paše Anđelovića grad je opsednut i konačno osvojen 10. maja 1458. godine (Isailović 1989). Utvrđenje je porušeno, a tri meseca kasnije palo je i Valjevo. Srbija je u celini osvojena, a padom Smedereva u junu 1459. godine njena propast je okončana (1989). Bela Stena ni u

---

*Daniel Jelić (1977),
selo Pocerski Dobrić
(Šabac), učenik 3.
razreda Gimnazije
„Vera Blagojević” u
Šapcu*

jednom pomenu nije bila bliže geografski određena, pa su se pojavila različita mišljenja o mestu na kojem se nalazila.

Pretpostavljalo se da, polazeći od toponima „Bela Stena”, u okolini Valjeva postoje četiri mesta na kojim bi se moglo tražiti ovo utvrđenje:

1) Idući od Divaca, novim putem za Mionicu, sa leve strane pošto se pređu mostovi preko Kolubare I Lepenice, nalazi se brdo Bela Stena.,

2) Prema mišljenju Ljubomira Pavlovića i A. Jovanovića, idući ispod sela Tabanovića kod Valjeva, kraj sela Šušoke, nalazi se drugo brdo Bela Stena.

3) Prema mišljenju Miodraga Đ. Milićevića: „...Kad se ide od Valjeva ka Mionici, pa se pređe voda Banja (izvire u Petnici), jedno sto metara unapred, pa osamdeset metara udesno od puta na brdu, zidana je Bela Stena koja je toliko porušena da je već srasnuta sa zemljom i obrasla travom” (1989).

4) Bela stena je identična sa Krčmarskim gradištem. Iznad sela Krčmar se nalazi brdo Kulina, koje je grebenom spojeno sa drugim nižim brdom, na kome se po celoj njegovoj dužini vide ostaci grada, čije zidine ne štrče iznad visine grebena (Pavlović 1991).

Protivrečni su i stavovi u literaturi po pitanju hronologije i etničke pripadnosti ovog utvrđenja. Za ruševine grada Bela Stena postoji mišljenje da su rimskog porekla, koje je izrečeno kada je utvrđenje prvi put registrovano u selu Krčmar (Kanic 1985). Po uverenju G. Škrivanića, grad je podignut na temeljima rimskog kastela, (Isailović 1989), dok ga Ljubomir Pavlović opredeljuje u srednji vek (Pavlović 1991). Dr. Đorđe Janković dao je skicu ostataka utvrđenja Bela Stena u selu Krčmar, što je jedini prikaz osnove ovog grada u literaturi koja se bavi problematikom srednjovekovnog grada Bela Stena (Janković 1985). Polazeći od ovako kontradiktornih podataka, cilj ovih istraživanja bi bio:

- a) određivanje lokacije grada i unošenje njegovog položaja u arheološku kartu
- b) utvrđivanje hronološke i etničke pripadnosti
- c) izrada plana utvrđenja

U ovom istraživanju primenjene su sledeće metode:

- 1) intervju
- 2) prospekcija
- 3) rekognosciranje
- 4) planigrafija

Priprema istraživanja i njegov dalji tok detaljno je opisan u dnevniku istraživanja, a sastoji se u teoretskoj i praktičnoj pripremi.

Prospekcija je fizički ili analitički pregled, a ostvaruje se istraživanjem na terenu ili kabinetskim radom koji podrazumeva detaljno

upoznavanje sa svim raspoloživim istorijskim i etnografskim podacima. Izvredna je i kartografska analiza, nakon čega je utvrđena najverovatnija lokacija. Pošto se na lokacijama kod sela Divci i Šušoke ne nalaze nikakvi tragovi utvrđenja, a na brdu Bela Stena kod Banje u Petnici nalaze samo ostaci crkve, odlučeno je da se ispita gradište u selu Krčmar, kao jedino indikativno mesto na kojem se nalaze ostaci grada, a pretpostavlja se da je to srpski srednjovekovni grad Bela Stena.

Praktična priprema podrazumeva prikupljanje opreme potrebne za rad na terenu.

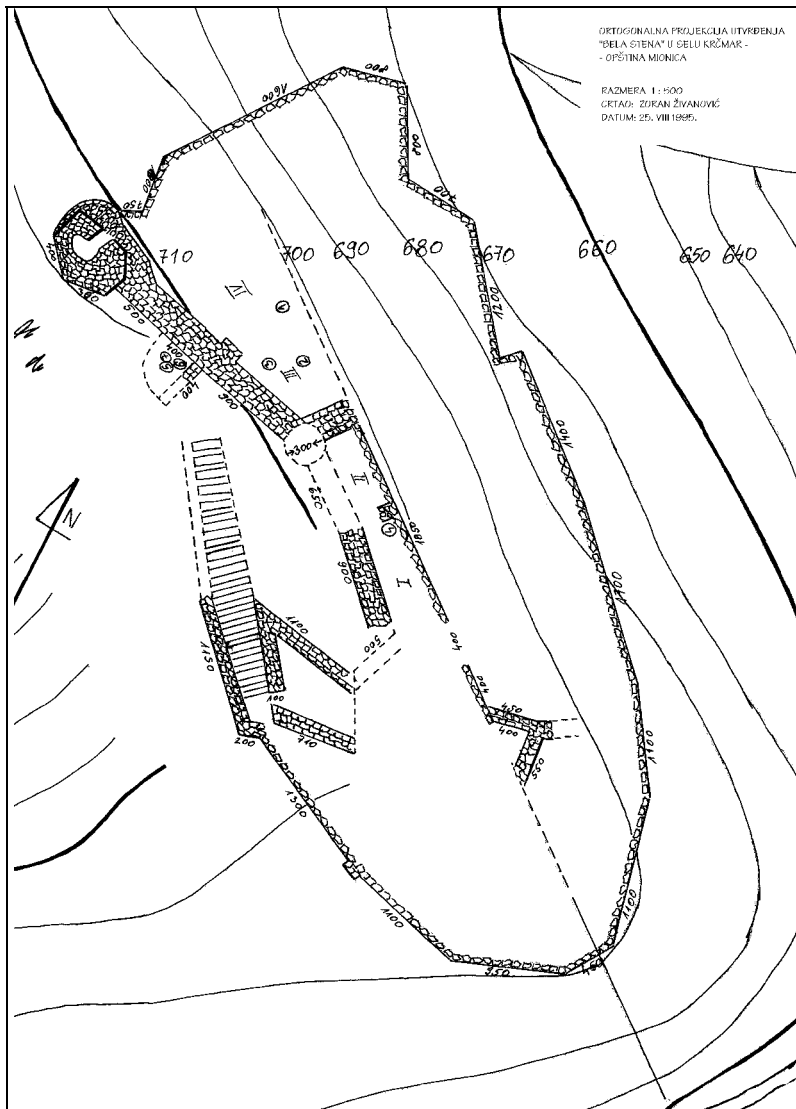
Intervju kao oblik usmenog ispitivanja koje se vodi u naučne svrhe mora biti planski usmeren i posebno organizovan. Intervjuisanjem meštana dobijeni su tačni podaci o položaju ostataka grada, najpogodnijim prilazima, kao i o promenama i oštećenjima nastalim tokom poslednjih nekoliko decenija. Osim toga, u narodu su prisutne i legende o nastanku ovakvih gradova, ali one često u mnogome odstupaju od istine.

Rekognosciranje predstavlja prikupljanje pokretnog arheološkog materijala, njegovo evidentiranje u dokumentaciji i analiziranje. Pomoću ovog metoda može se odrediti hronološka i etnička pripadnost.

Planigrfski metod predstavlja unošenje u dokumentaciju podataka prikupljenih prospekcijskom metodom, i to tako što se uočeni i konstatovani arhitektonski indikatori, kao što su rađene nivelacije terena i ostaci arhitektonskih objekata, precizno i u određenoj (proizvoljnoj) razmeri, ucrtavaju u milimetarski blok, onako kako su zatečeni na terenu. U ovu grupu dokumentacije spadaju i fotografije zatečene situacije na lokalitetu, o kojima se vodi poseban foto-dnevnik. Takođe, u ovu grupu dokumentacije spadaju i topografske karte lokaliteta na kome se utvrđenje nalazi.

Opis lokaliteta

Selo Krčmar nalazi se u dolini istoimene reke, najveće u ovom kraju. Udaljeno je 25 km od Valjeva u pravcu jugozapada, na putu za Divčibare. Iznad sela se uzdiže impozantna kamena gromada Bela Stena. Po ovom uzvišenju grad je i dobio ime, iako se ne nalazi na njemu, već na susednom brdu koje se uzdiže iznad sastava Čanak potoka i Krčmarske reke. Njegova nadmorska visina iznosi 710 m. Vrh ovog uzvišenja je ravna prirodna kamena gromada čije su strme stene iskorištene kao osnova za podizanje grada. Nagib terena između Čanak-potoka i tvrđave iznosi 70%. Okolna uzvišenja (Kulina- 844m, Blagulja-916m, Ravna Kosa-904m) zatvaraju vidik gradu prema zapadu, istoku i jugu. Prema severu otvara se dolina Krčmarske reke i dalje valjevska kotlina. Ovaj fortifikacijski objekat dominira ušćem Čanak-potoka u ovu reku, starim putem koji je povezivao kolubarsku sa moravskom dolinom i putem koji je vodio prema Bosni uz Čanak potok.

Ortogonalna projekcija srpskog srednjovekovnog utvrđenja Bela Stena u selu Krčmar

Serbian medieval castle of Bela Stena in the vilage of Krčmar (othogonal plan).

Tvrđava, dužine 85 i širine 45 m, pruža se pravcem severozapad - jugoistok. Sa severoistočne, istočne i južne strane ovog fortifikacijskog objekta spušta se ponor, a na jugozapadnoj strani nalazi se prirodni usek. Spoljašnji odbrambeni zidovi formiraju elipsoidnu liniju što utvrđenju daje izdužen oblik.

Postoje dva prilaza utvrđenju: starim putem do „ulazne kapije” (glavni ulaz) na jugozapadnoj strani i od uzvišenja Kuline preko kamenog grebena do ulaza u zapadnu kulu (sa severozapadne strane). Na glavnom ulazu nalaze se ostaci stepeništa uklesanog u stenu. Stepenište dužine 17.5 m, pruža se u pravcu severozapad-jugoistok. Jednom svojom stranom

naslo-njeno je na strme stene prirodnog useka, a druga strana je zaštićena spoljnim zidom. Ostaci ovog zida nisu očuvani u svojoj dužini. Početak stepeništa nalazi se ispod nivelisane prirodne stene i zapadne kule odbrambenog bedema. Drugi prilaz preko grebena na severozapadnoj strani predstavlja strma i uska staza kojom se moglo preći na Kulinu. Pošto se na ovom uzvišenju Kulina nalazi prirodna kupola moguće je da je tu bila i osmatračnica (na Kulini je bolji pregled okoline naročito prema zapadu). Osim toga ispod ovog brda nalazi se izvor, pa je moguće da se grad tim putem snabdevao izvorskom vodom.

Svi zidovi utvrđenja mogu se podeliti na spoljašnje – odbrambene i unutrašnje – pregradne. U sistemu spoljašnjih, odbrambenih zidova izdvajaju se: zapadni odbrambeni bedem ($d = 33.5$ m), zaštitni zid stepeništa ($d = 23$ m), južni zid ($d = 24$ m), jugoistočni zid ($d = 21$ m), istočni zid ($d = 69$ m) i severozapadni zid ($d = 39$ m). Sistem unutrašnjih zidova čine glavni pregradni zid koji deli grad na gornji i donji, zidovi koji ove dele na severozapadne, centralne i jugoistočne delove i pregradni zidovi prostorija. Glavni pregradni zid koji po uzdužnoj osi deli utvrđenje na gornji i donji grad dugačak je 85 m i pruža se u pravcu severozapad-jugoistok celom dužinom utvrđenja.

Severozapadni deo gornjeg grada podignut je na uzanom platou u najvišem delu ovog brda. Prema jugoistoku teren se blago spušta, dok je veliki pad prema severoistočnoj strani utvrđenja. Ovaj deo je od izuzetnog značaja za grad, jer kule i odbrambeni bedem štite prilaze, a ujedno služe i kao osmatračnice. Severozapadna kula, poligonalnog oblika, (sa kružnim podzidom na njenoj severnoj strani) je značajna kao osmatračnica i zaštitna prilaza utvrđenju sa severozapadne strane. Sa nje se pruža izuzetan pogled prema kolubarskoj dolini. Unutrašnjost kule prečnika, 2 m, kapljičastog je oblika. Od nje se prema jugoistoku pruža zapadni odbrambeni bedem, debljine 2 m. Na udaljenosti od 5 m sa spoljašnje strane bedema nalazi se nivelisana stena na kojoj je izgrađena zapadna kula, oblika kružnog isečka (sa poluprečnikom 4 m i uglom od 90 stepeni). U njoj su pronađeni, između ostalog, reza i šarka od vrata što potvrđuje tvrdnju o postojanju drugog ulaza. Ova kula je od izuzetnog značaja za odbrambeni sistem grada jer je podignuta na sporednom ulazu, a oko 20 m ispod nje nalazi se početak stepeništa glavnog ulaza. Bedem dalje vodi do prirodne kule (nivelisane krečnjačke stene). Rastojanje između ove i zapadne kule iznosi 9 m. Ova prirodna kula predstavljala je najvišu tačku utvrđenja kojim je dominirala, a s druge strane obezbeđivala je ulazno stepenište koje prolazilo ispod prirodnih stena na kojim se nalazila. Od ove kule, prečnika 3 m, vodi poprečni zid debljine 2 m. Njegovi ostaci pronađeni su samo u gornjem gradu, ali se pretpostavlja da se nalazio i u donjem, i on gornji grad deli na severozapadni i jugoistočni deo.

U severozapadnom delu gornjeg grada nalaze se prostorije III i IV. Sačuvan je samo mali deo pregradnog zida koji se nalazio između njih. Pretpostavlja se da je prostorija III predstavljala stan zapovednika tvrđave, s obzirom na njene dimenzije i položaj, dok je u prostoriji IV bila smeštena posada utvrđenja. Na taj način severozapadni deo grada bio bi jedinstvena funkcionalna celina namenjena smeštaju posade, vode i namirnica. U severozapadnom delu donjeg grada nisu pronađeni nikakvi ostaci unutrašnjih zidova. Nagib terena od istočnog odbrambenog zida do gornjeg grada iznosi 74.5 %, odnosno visinska razlika je 30 m. Istočni zid je fundiran na prirodnoj steni što mu daje veliku visinu na spoljnoj strani, dok prema dvorištu grada nije morao biti naročito nadzidan. Pretpostavlja se da su ovde u srednjem veku izvršene nivelacije u terenu, tako da su ovde postojale dve terase koje su međusobno bile povezane stepeništem. U ovom delu grada verovatno su se nalazili: rezervoar sa vodom, severoistočna kula, skladište hrane, previjalište i kapela. U steni na kojoj je izgrađen deo istočnog odbrambenog zida naspram prostorije III, pri dnu se nalazio otvor kraćeg tunela (dužine 5 m, prečnika 0,6 m), koji se završavao pukotinom u steni, približno okruglog oblika, prečnika 15 cm. Postoji mogućnost da je ovaj tunel predstavljao ili tajni prolaz ili deo sistema za odvod otpadnih voda (pošto je ostatak ovog tunela zatrpan, ne može se tačno utvrditi njegova dužina i uloga). Ostaci poprečnog zida nisu pronađeni.

U jugoistočnom delu tvrđave razlikujemo dva dela: prvi, uži (dužine 18.5 m i širine 25 m) i drugi, širi (širine 40 m). S obzirom na oblik utvrđenja moglo bi se reći, da je ovaj prvi deo centralni jer spaja severozapadni deo grada sa drugim jugoistočnim delom. Pregradni zid koji deli donji i gornji grad nije očuvan u svojoj dužini. Na njegovom kraju nalaze se ostaci centralne kule.

Zapadni odbrambeni bedem gornjeg grada se od prirodne kule nastavlja prema jugoistoku u dužini od 15.5 m (ostaci u prvih 6.5 m nisu očuvani). Nakon toga pravac bedema skreće ka jugozapadu u dužini od 5 m i završava se ostacima osnove ulazne kule. Pretpostavlja se da se ovde nalazila ulazna kapija, od koje vodi staza duž južnog odbrambenog zida sve do mesta koje se nalazi na krajnjem jugoistoku tvrđave. Pretpostavlja se da se na ovom mestu nalazila prohodna kula kroz koju je staza vodila u dva pravca: prvim – dalje u donji grad, drugim – ka gornjem gradu. Staza koja vodi u gornji grad nastavlja se uz pregradni zid i prolazi kroz centralnu kulu sve do prostorija I i II. Ove prostorije mogle su poslužiti za smeštaj posade ili kao ostave oružja i sredstava za odbranu tvrđave. Postoji mogućnost da su se u ovim prostorijama kuvale smola ili ulje koje je, prilikom napada, prosipano od gore na neprijatelja. Centralna kula je verovatno bila povezana zidom sa ulaznom kulom. Jednom stranom naslanjala se na prirodne stene koje se ističu i u jugoistočnom delu gornjeg

grada i zauzimaju preostali prostor. Postoji mogućnost da je na njima, iznad staze, podignut manji zid, ali njegovi ostaci nisu pronađeni. Pretpostavlja se da je prizemlje ulazne kule služilo kao carinarnica, a da se iza nje nalazila još jedna prostorija.

Od centralne kule u pravcu istok – severoistok vodio je drugi poprečni zid do istočnog odbrambenog bedema (očuvan je samo početni deo tog zida dužine od 1.5 m), a u pravcu jugoistoka pregradni zid se završavao pomenutom jugoistočnom kulom koja je predstavljala „saobraćajni čvor” ovog grada. U drugom poprečnom zidu nalazio se ulaz u centralni deo donjeg grada. U ovom delu nisu pronađeni nikakvi nalazi (osim delova istočnog odbrambenog zida i fragmenata keramike koji su se nalazili uz njega). Pretpostavlja se da je ovo bio trgovački deo grada u kojem su kuće bile od drveta ili drugih lakših mešoviti materijala. U ovom delu se verovatno, uz poprečni zid koji ga je odvajao od severozapadnog dela, nalazila istočna kula, poligonalnog oblika. Nagib terena od odbrambenog do pregradnog zida iznosi 66.5 %, a visinska razlika 20 m. Ovde je verovatno izvršena nivelacija terena tako da se centralni deo donjeg grada nalazio u jednoj ravni.

Analiza arheološkog materijala

Materijal prikupljen prilikom rekognosciranja može se podeliti na sledeće grupe:

- 1) fragmenti keramičkih posuda,
- 2) ostaci životinjskih kostiju,
- 3) metalni predmeti.

Analizom keramičkih fragmenata izdvajaju se dve grupe:

a) fragmenti fino uglačane keramike, sa spoljašnje strane premazani crnim premazom, a sa unutrašnje uglačani srednje fino, sa primesama peska, crno pečeni, od fino prečišćene i prosušene gline;

b) fragmenti od fino prečišćenog kaolina, sa spoljne strane glaziran svetlo zelenom glazurom, sa unutrašnje fino zaglačan, sa peskom kao supstrukcionim elementom.

Metalni predmeti otkriveni su metal – detektorom do 30 cm dubineis-pod površine. Pronađeni su deo pancirne košulje, koplje, nožić, kopča ka-iša, klinovi, kjačaljke, reza i šarka.

U Evropi u XIV veku još uvek se nosila pancirna košulja sa dugim ili kratkim rukavima, izrađena od spojenih gvozdениh alki kao osnovna zaštita tela. Njen razvojni u tom veku sastojao se samo od skraćivanja, tako da je krajem veka dopirala do butina. Usavršenost u proizvodnji postignuta je u Italiji u XIII veku: mešanjem bakarne i gvozdene žice, dobija se ne samo veća elastičnost, već i estetski efekat. Primenom boja dobijale su se raznobojne pancirne košulje.

Prema obliku verižica, odnosno načinu zakivanja tih alki pri njihovom spajanju bilo je pancirnih košulja sa spljoštenim alkama (Petrović 1976).

Prilikom njihove izrade bilo je potrebno veliko strpljenje i upornost. Pojedina košulja opletena je od nekoliko hiljada čeličnih alkica, a svaka halčica, u kojoj su povezane četiri halčice napose kovana. Najviše su se cenili panciri iz Soluna i Jermenije kao i Mauricije. Naše pancirne košulje su bez rukava, a retko pokrivaju malo ramena.

Lake su, priljubljuju se uz telo, ne smetaju pri kretanju, često se javljaju u kombinaciji sa oklopom. Osmanlije su ih primile od Persijanaca. Oblačile su se preko obične košulje, a bilo je i postavljenih lisičinom i kunom (Ćurčić 1943).

Pronađeni gornji deo pancirne košulje ispletene od gvozdene i bakarne žice. Na jednom njenom kraju nalazila se kopča za kaiš, što upućuje na to da se košulja sastojala iz dva dela (prednjeg – ventralnog i zadnjeg - dorzalnog) koji su se pomoću kaiščića spajali tako da su telo obavijali u potpunosti. Na osnovu ovog dela može se reći kolika je bila njegova dužina. Pretpostavlja se da su je napravili naši majstori ili da je ispletena u Italiji.

Oblik koplja se u svom razvojnem putu menjao neznatno, ne udaljavajući se mnogo od prvobitne forme. Ono je sastavljeno iz dva dela: gvozdenog vrška i drvenog držalja. Gvozdeni deo se sastoji iz tulca i oštrice (lista) koja je u razno vreme i u raznim krajevima dobijala svoj karakterističan oblik. Ako se kopljem bolo držalje je bilo duže i deblje, a ako se bacalo, kraće i tanje (1943).

Pronađeno koplje razlikuje se od datih oblika kao i drugih koji se najčešće navode u literaturi. Od gvožđa je napravljena ne samo oštrica, nego i držalja (tulci ne postoje). Oštrica je dvosekla i dugačka oko 25 cm. Celo koplje je dugačko oko 1 m, a na gvozdeni deo držalje naticao se drveni deo. Na kraju koplja nalazio se prošireni deo sa otvorom da se ono moglo okačiti ili se moglo nositi obešeno o nekoj uzici. S obzirom na njegovu dužinu i držalju to kratko koplje bilo je namenjeno za borbu iz bliza (prsa u prsa).

Uzimajući u obzir dimenzije postojale su dve vrste nožića (mali i veliki). Obe te vrste mogle su da budu bez dekorativnih ukrasa ili pak sa srebrnim okovima koji se pojavljuju i u obliku prstena – obruča na dršci. Izgleda da su nožići nošeni bez korica jer o tome nema podataka. Pominje se nošenje uz pojas, iz jednog dokumenta iz 1372. godine doznaje se da je nošen i u torbi, zajedno sa novcem i makazama, koja je visila o pojasu. Pronađeni nožić ima jedno sečivo. Prisustvo reze i šarke ukazuje na postojanje ulaza i vrata.

Pronađene su kopče od kaiševa (deo opreme srednjovekovnog ratnika). Klinovi su spajali grede krovnih konstrukcija (zaključak je izveden na osnovu njihovih dimenzija). Jedna kačaljka je bila ukucana u drvo, a druga je bila prikovana za metalnu četvrtastu ploču.

U severozapadnom delu grada (prostorija III) pronađeni su cigla, fragmenti keramike, ostaci životinjskih kostiju, koplje, dva kovana klina i velika kovana kopča. U zapadnoj kuli: kost, fragment keramike, pancirna košulja, reza, šarka, nožić i sedam klinova. Uz istočni odbrambeni zid pronađena je kost i fragmenti keramike. U jugoistočnom delu grada: fragmenti keramike, kovani klin, mala kopča i četvrtasta metalna kopča sa alkom. Prema komparativnoj analizi, svi nalazi datuju se u srednji vek.

Rezultati istraživanja

Primenom intervjua dobijeni su podaci o položaju tvrđave, kao i njenim oštećenjima nastalim nemarom meštana sela koji su je svesno rušili upotrebljavajući kamen kao materijal za zidanje svojih objekata. Zahvaljujući tome, kao i rušenju prilikom osvajanja i zuba vremena, od ovog utvrđenja je ostalo malo, tako da se većina pojedinosti može samo naslutiti i pretpostaviti, ali ne i zasigurno utvrditi. U narodu ovo utvrđenje se naziva Jerinin grad i za njega su vezane legende o proklesoj Jerini i zidanju grada.

Primenom prospekcije, rekognosciranja i planigrafije utvrđen je arhitektonski plan Bele Stene, određen hronološki period kome je utvrđenje pripadalo, ostaci grada ucrtani su u milimetarski blok, fotografisani i snimljeni video kamerom. Pomoću metal-detektora pronađeni su vredni arheološki nalazi od metala. Pored toga dato je i objašnjenje pojedinih funkcionalnih delova utvrđenja. Na kraju određen je tačan položaj utvrđenja i ono je prikazano na mapi.

Diskusija i zaključak

Ustanovljeno je da je skica utvrđenja dr Đorđa Jankovića netačna, počev od orijentacije, pa sve do dimenzija i oblika grada. Na osnovu pronađenih pokretnih arheoloških nalaza i rezultata planigrafije utvrđenje je datovano u srednji vek. Bela Stena se nalazi na položaju koji je Ljubomir Pavlović označio kao Krčmarsko gradište. Merenjema su utvrđene tačne dimenzije i oblik grada, izrađen je plan utvrđenja. Dato je objašnjenje uloga pojedinih delova grada čiji su ostaci ucrtani, fotografisani i snimljeni.

Bela Stena je bila pogranični grad, pa je imala stalnu posadu. U početku se nalazila na granici između srpske države i Ugarske, a kasnije između turske imperije i srpske despotovine. Gradom je upravljao kefalija (ili kapetan) kao vojni zapovednik. Civilnim delom grada upravljao je knez, a pored njih veoma značajnu ulogu imao je i carinik. Posadu grada sačinjavali su plaćenici, a tokom rata i okolno stanovništvo. Bela Stena je bila prvenstveno odbrambena građevina i predstavljala je stanicu bezbednosti putne komunikacije između moravske i kolubarske doline. Nalazila se na nepristupačnom mestu iz dva razloga:

- da bi se olakšala odbrana utvrđenja,
- kao osmatračnica kontrolisala je raskrnicu puta između moravske i kolubarske doline i puta za Bosnu.

S obzirom na nepristupačnost, Bela Stena se nalazi na najpovoljnijem položaju, izgrađena je na visokoj strmoj steni iznad sastava Čanak potoka i Krčmarske reke. Veliki nedostatak utvrđenja bila je nestašica vode koja je najverovatnije rešena izgradnjom cisterne, ali postoji mogućnost i da se pomenutim tunelom (lagumom) spuštalo do reke. U toku mira i sušnih perioda voda se mogla donositi i sa izvora na Kulini s kojom je grad bio povezan pomoću prirodnog grebena. Raspored svih delova grada, pa prema tome i njegov oblik zavisi od konfiguracije uzvišenja na kome je grad podignut i mogućnosti napada, odnosno odbrane, sa pojedinih strana.

Literatura

- [1] Deroko A. 1956. Srednjovekovni gradovi Srbije. Beograd: Prosveta.
- Ćurčić V. 1943. *Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Glasnik hrvatskog državnog muzeja.
- [2] Isailović M. 1989. *Valjevo i okolne oblasti u srednjem veku*. Valjevo: Valjevski muzej.
- [3] Janković Đ. Valjevo i okolne oblasti u srednjem veku. Istraživanja II- Jireček K. 1923. *Istorija Srba*. Beograd: Izdavačko-knjižarska zadruga Gece Kona.
- [4] Jovanović Đ. 1985. *Valjevo i njegova oblast u srednjem veku*. Valjevo: Valjevski muzej i ISP
- [5] Kanic F. 1985. *Srbija, zemlja i stanovništvo*. Beograd: Prosveta.
- [6] Pavlović Lj. 1991. *Kolubara i Podgorina*. Valjevo: DNIP „Napred”.
- [7] Petrović Đ. 1976. *Dubrovačko oružje*. Beograd: Vojni muzej.

Daniel Jelić

Planigraphy of Medieval Castle of Bela Stena - Krčmar

A contradictory evidence about the location of Middle Age castle of Bela Stena existed in the literature. The aim of the project is to determine precise location and the planigraphy of the site. Used method is the archaeological survey and planigraphic analysis. All the data that we obtained (plan, artifacts etc.) shows that a huge and powerful Middle Age castle existed in the northern end of today's village of Krčmar, at the foothill of Divčibare.

